

A *jen* szó és ami körülötte van*

5. A japánoknak – a holland nyelv helyett, amelynek közvetítésével hozzáférhettek az európai tudományosság világához az elzárt Japánban – a Meidzsi-korban már mindekelőtt angolul kellett tanulniuk nagyobb intenzitással, s ezzel együtt a latin betűk is sokkal szélesebb körben kezdtek elterjedni, mint korábban, amiben az egzotikum iránti vonzalom is szerepet játszhatott. Minden bizonnyal szembesültek azzal a kérdéssel is, hogyan írják át a személyneveket, helyneveket stb. latin betűkkel. A Meidzsi restauráció idején érdekes módon sok olyan kis könyvet vagy füzetet is kiadtak, amely nem az angol nyelv tanulását tűzte célul, hanem csupán a japán szótagoknak az angol, illetve latin betűkkel való átírásának tanítására szorítkozott. HASHIZUME KAN'ICHI 1871-ben – amikor éppen az új pénznemet, a jent is bevezették – megjelentette az „Eigaku nagashira ji” (a szerző átírása szerint: Eihaku nahgashira ji = A családnevek első írásjegyének angol betűs átírása) című, hasonló jellegű füzetecskéjét, melyben az átírások nem a kiejtést, hanem nagyjából a korabeli kusza kanahasználatot vették alapul. Most ízelítőül nézzünk meg néhány számunkra érdekes szót, szótagot (zárójelbe téve mellé a mai Hepburn-rendszerű átírást, ha ettől eltér): 衛エ *ye* (*e*); 榮 és 永エイ *yei* (*ei*); 悅エツ *yetsz* (*etsu*); 圓エン *en*. A kanahasználat nem következetes, illetve nem mindig felel meg a történeti kanahasználatnak, miszerint itt azエイ エイ-nek, azエン pedig エン-nek írandó, sőt a latin betűs átírások sem következetesek.

Említésre méltó, hogy BABA TATSUI (1850–1888) 1873-ban, amikor Londonban jogot tanult, megjelentetett egy japán nyelvtant angolul (A könyvében nevét nem *Tatsui*-nak, hanem *Tatui*-nak írta. BABA TATUI, *An Elementary Grammar of the Japanese Language*. London, 1873. Ezt is tartalmazza reprintben a *Baba Tatsui zenshū* [B. T. összegyűjtött művei] 1. kötete: Tokió, 1987.), amelynek előszavában kritizálja MORI ARINORI (1847–1889) felismerését a japán nyelv nem tökéletes voltáról (erről a vitáról l. I YONSUKU [LEE YEOUNSUK], 'Kokugo' to iu shisō. Tokió, 1996. 3–24). Könyvében, amelynek megírására tulajdonképpen MORI-nak a japán nyelvről kifejtett nézete késztette, megemlíti az Ötven szótag táblázatát, amely szerint a kérdéses három sor a következőképpen szerepel: *a*-sor: *a*ア, *i*イ, *u*ウ, *e*エ, *o*ヲ; *ya*-sor: *ya*ヤ, *yi*イ, *yu*ユ, *ye*エ, *yo*ヨ; *wa*-sor: *wa*ワ, *wi*井, *wu*ウ, *we*エ, *wo*ヲ. BABA megjegyzi, hogy „エ has the sound of *e* in echo”; „エ and エ, イ and 井, オ and ヲ, are distinguished by ancient usage, but at the present time the distinction is no longer observed” (i. m. 1–3). Néhány kanajel, amelyeket BABA feltüntetett, nem helyénvaló ugyan, de hasonló összevisszaság jelen volt ezekben az időkben (TSUKISHIMA i. m. 140–6; MABUCHI i. m. 1993. 23). A *ya*-, valamint

* L. MNy. 2005: 202–12.

a *wa*-sor latin betűs átírásai szimmetrikus képletet mutatnak, ami NOACK nyelvkönyvében is megfigyelhető volt, és a *yi*, *ye* és *wu* átírások szépen illeszkednek a *ya*-, illetve a *wa*-sorba. Azonban láttuk, hogy a japán nyelvtudomány mai álláspontja szerint a japán nyelvben nincsenek és talán nem is voltak *ji* és *wu* szótagok. Mellesleg megjegyzendő, hogy a Meidzsi-kor elején az Ötven szótag olyan táblázata is megjelent, amely a *ya*-sorú *i(yi)*-re és *e(ye)*-re, valamint a *wa*-sorú *u(wu)*-ra külön kanajelet alkotott (MABUCHI i. m. 1993. 17–9, 93–6).

1876-ban az Oktatásügyi Minisztérium a latin betűs átírások egységesítéséért közétette a „Rōmaji onzu (= A latin betűk hangjainak táblázata)”-t, amely nagyjából BABA átírási módjához és a később Nipponshiki (azaz Nippon/Japán stílus) néven ismert rendszerhez mutatott hasonlóságot (KIKUZAWA i. m. 131–6; HIRAI i. m. 267). Az utóbbi rendszer előfutárát a Rōmajikai 1885-ös szabályzata ellen tiltakozva és ezzel egyidőben TANAKADATE AIKITSU (1856–1952.) dolgozta ki, ebben a japán fonémarendszert véve alapul (KIKUZAWA i. m. 140–3; HIRAI i. m. 270–2). TANAKADATE az Ötven szótag latin betűs táblázatában feltünteti a *ye*, *wu* stb.-t, és írja, hogy ezek most nem léteznek ugyan, de egyelőre szerepelteti őket a szótagok (hangok) tanulásának megkönnyítése végett (Honkai zasshi o rōmaji nite hatsuda suruno hatsugi oyobi rōmaji yōhō iken. Rigaku kyōkai zasshi. 1885. aug., I. Kokugo kokuji shiryō sōran. Tokió, 1969. 37–43). Az Oktatásügyi Minisztérium ilyen körülmények között a latin betűs átírások egységesítéséért 1900-ban közlönyében közzétette azt a kompromisszumos javaslatot, mely a japán nyelv latin betűs átírásának módjában nagyjából a Hepburn- és a Nippon-rendszer keverékének tekinthető. Eszerint a rendszer szerint, amely több irányból kapott kritikát és nem került alkalmazásra (KIKUZAWA i. m. 144–6; HIRAI i. m. 274–6; YOSHIDA-INOGUCHI i. m. 284), általában az *e* használatos a kérdéses partikulára is, de a *ye*-re is szükség van, ezért ezt megőrzik. Ezt nem indokolják még, de a későbbiek során említett példákból (*tsuki-ai* → *tukiyai*; *mi-eken* → *miyeken*; *ni-oi* → *niyoi*; *ume-awase* → *umeyawase* stb.; I. YOSHIDA-INOGUCHI i. m. 364, 366–7, 374) arra lehet következtetnünk, hogy azért van szükség a *ye*-re, hogy a magánhangzók hiátusos találkozásakor keletkező ejtést pontosabban írhasák le.

1905-ben jött létre a Rōmaji Hiromekai (Rōmaji Hiromekwai = A Latin Írást Terjesztő Egyesület) abból a célból, hogy a latin írást terjesszék a japán nyelv leírására, és a Rōmaji című folyóiratában eleinte különböző rendszerek – főleg a Hepburn- vagy a Nippon-rendszer – szerint latin betűkkel írt cikkek vegyesen jelentek meg. 1908-ban azonban az a határozat született, miszerint egységesen a Hepburn-átírást követik kis módosításokkal. A folyóirat 1908. június 25.-i számában (III/9: 8) ad hírt erről, és közli az Ötven szótag táblázatát latin betűs átírásban, de részletes útmutatások nélkül. A kérdéses három sor a következő betűképekkel rendelkezik: *a*, *i*, *u*, *e*, *o*; *ya*, *i*, *yu*, *e*, *yo*; *wa*, *i*, *u*, *e*, *wo*. Részletesebb tájékoztatást most nem az eredeti dokumentumokból – amelyeket jelen pillanatban nem áll módunkban megtekinteni –, hanem csak a szakirodalomból meríthetünk, miszerint az egyik módosítás éppen az, hogy a partikula betűképe, a *ye*-ről *e*-re (a másik partikula is később a *wo*-ról *o*-ra) változik, és a japán pénzegység neve, az *en* pedig mégis kivételesen *yen* alakban marad. Ezt a rendszert, amely nagyjából megfelel a HEPBURN szótárának 3. kiadásában alkalmazott átírási módnak, és amely jelenleg is használatos, nevezik módosított Hepburn-rendszernek (*shūsei Hebonshiki*-nek, más néven *Hyōjunshiki*-nek), de egyszerűen Hepburn-rendszernek is. Egyúttal az is megemlítenendő, hogy eltörölték a *kwa* és *gwa* írásmódot is – amelyet még HEPBURN szótárának 3. kiadásában is megtalálhatunk, és amelynek létrejöttére a *ku+wa* és *gu+wa* kanahasználat gyakorolhatott befolyást –, és helyettük *ka* és *ga* lettek használatosak; továbbá az *ā*, *ī*, *ū*, *ē*, *ō* helyett a kúpos ékezzettel ellátott *â*, *î*, *û*, *ê*, *ô* betűképek lettek bevezetve (KIKUZAWA i. m.

84–5, 148–9; vö. HIRAI i. m. 277), noha jelenleg mégis általánosabb a vízszintes vonal használata.

Ismételten hangsúlyozandó, hogy HEPBURN szótárának 1867-es 1. kiadásában, amelyben az *e*-vel kezdődő japán szavak mind a *ye*- betűképet vették fel, az új japán pénznem kronológiai okoknál fogva még nem fordulhatott elő, de a *yen* névalakra következtethetnénk, ha az ott alkalmazott átírási módot követnénk (MIKAMI i. m. 2001. 204–6). Először az 1872-es 2. kiadásban szerepel az új pénzegység neve címszóként, mégpedig a *yen* betűképben, a 3. kiadásban pedig HEPBURN saját szándéka ellenére nemcsak a *yen*, hanem az *en* formát is feltüntette címszóként. Néhány korabeli angol nyelvű japán nyelvkönyvben is találkozunk az *e* helyett a *ye*-féle átírással. Úgy véljük tehát, hogy azok a japánok, akik az új japán valuta létrehozásában munkálkodtak, nem az *en*-t, hanem a kor átírási tendenciájának megfelelően a *yen*-t választották az új pénznem elsősorban angol elnevezésként, ami befolyással volt annak latin betűs átírására. A Rómaji Hiromekai 1908-as szabályzata HEPBURNhoz hasonlóan kivételes esetként kezelte és továbbra is megőrizte a *yen* névalakot, amely akkorra az angolban gyökeret vert formával egyezik meg, de semmi nyelvészeti ok nincs arra, hogy még most is kivételezzünk ezzel a szóval az átírásban. Említést érdemel viszont az, hogy TAMARU TAKURŌ (1872–1932.) – aki *Nipponshiki* (e rendszer szerinti átírásban: *Nipponsiki*) névvel illetve 1905-ben saját átírási rendszerét, amely nagyjából azonos volt TANAKADATEÉVAL (TAMARU TAKURŌ, *Nipponshiki* rómaji; Tōyō gakujutsu zasshi. 23. kötet. 1906. 293. sz. 49–62) – 1920-ban megjelent könyvében, amely a latin betűkkel való átírás alkalmazásáról ad gyakorlati útmutatást, elvetette a *yi*, *ye* és *wu* betűképek használatát, így a *yen* betűképet is, és helyette a nagybetűvel kezdődő *En* névalakot alkalmazta (Rómaji bun no kenkyū. 7. kiadás, Tokió, 1952. 35, 162, 244). Ez a névforma egyébként már az 1885-ben létrejött Rómajikai lapjában, a Rómaji Zasshi-ban is használatos volt (MIKAMI i. m. 2001. 179).

6. 1869-ben – egy évvel a Meidzsi restauráció után – a japán kormány döntést hozott az új pénzegység nevééről, és ez évben Kanō Natsuo szobrászmesterrel, aki később a tokiói művészeti főiskola professzora lett, elkészíttette többek között az 1 jenes ezüstérme tervrajzát, amelyen a *ONE YEN* felirat is szerepelt, bár nem lett bevezetve (MIKAMI i. m. 2001. 209–10). 1871-ben Oszakában megnyílt az első modern állami pénzverde és életbe lépett az új pénzegység, de a kibocsátott 1, 2, 5, 10 és 20 jenes aranyérméken és az 1 jenes ezüstérmén a latin betűs felirat nem szerepelt. Hivatalosan 1872-ben debütált a *Yen* íráskép a japán pénzen, mégpedig igen kis betűkkel a *Meiji tsūhō* nevet viselő, Frankfurtban nyomtatott papírpénzekben (*100 YEN*, *HUNDRED YEN*; *TEN YEN*, *TWO YEN* stb.). 1874-ben az 1 jenes ezüstérmén is megjelent a „*ONE YEN*” felirat (Nihon kahei zukan. Szerk. GUNJI ISAO. Tokió, 1981. 84–6, 122–3, 256–9, 275–80; MIKAMI i. m. 2001. 230–1). Ezekből kitűnik, hogy itt tulajdonképpen az angol nyelvű felirattal van dolgunk. GUSTAV KREITNER, amikor 1878-ban Japánban tartózkodott a Széchenyi Béla vezette kelet-ázsiai expedíció tagjaként, a következő képet festi a szigetországban forgalomban levő pénzekről: „Folyó pénzülnemcsak japáni, hanem mexikói és északamerikai pénzek is forognak. A japáni ezüst dollar, egy csinos veretű pénz, melynek egyik oldalán a Mikado czimere van az érték megjelölésével együtt, míg a másik egy kacskaringós farku sárkányt, s az oldalon az értéket, latin és kínai nyelven, tartalmazza. E pénz neve »Yen« és árfolyama valamivel alacsonyabb a mexikói dollárénál.” Ezek a sorok a 1882-ben megjelent útirajzból valók, amelyet KREITNER vetett papírra (KREITNER GUSZTÁV, Gróf Széchenyi Béla keleti utazásai India, Japan, China, Tibet és Birma országokban. Bp., 1882. 270–1). Az 1881-ben napvilágot látott német kiadásában is a *Yen* betűkép szerepel, de az „in lateinischer und chinesischer Schrift geschriebene Werthangabe” ki-

fejezés (GUSTAV KREITNER, Im fernen Osten. Reisen des Grafen Bela Széchenyi in Indien, Japan, China, Tibet und Birma in den Jahren 1877–1880. Bécs, 1881. 261–2) jobban megfelel a valóságnak, hiszen nem ezeken a nyelveken, hanem latin betűkkel és kínai írásjegyekkel (*kanji*-kkel) voltak megjelölve a pénzérmék; pontosabban azonban nem a „semleges” latin betűkről, hanem az angol nyelvű feliratról van szó.

Bár az 1882-ben létrehozott Japán Bank (Nippon Ginkō) által először 1885-ben kibocsátott bankjegyeken (*dakan ginken* = konvertibilis bankjegy) is angol nyelvű felirat szerepel, például a *NIPPON GINKO ONE YEN*, nem egyértelmű a jelenleg forgalomban levő bankjegyeken lévő latin betűs felirat nyelvi hovatartozása, hiszen a számjegyek csak arab számokkal vannak megjelölve, például *NIPPON GINKO 5000 YEN*. Nehéz elképzelni azt, hogy ez valamilyen idegen nyelven íródott, és valószínű, hogy a japán szavak latin betűs átírásával állunk szemben. Ha a japánul nem értőknek szól a *YEN* betűkép, amely most sokkal ismertebb külföldön mint az *EN*, ez érthető ugyan, de a *Ginko* névalak a jelentéskülönbséget jelentő nyújtójel (kúpos ékezet vagy vízszintes vonal) hiánya miatt nem szerencsés. A japán illetékesek a XXI. században már bátorkodhattak volna ezt az egész feliratot vagy eltörölni – hiszen az értékét jelölő arab számjegyek a kínai számjegyek mellett rajta vannak és ennél kisebb váltópénz most nincs is forgalomban – vagy esetleg a pénzegység nevét a jelenleg Japánban használatos két- vagy háromféle latin betűs átírási rendszer valamelyike szerint megjelölni – szónoknak mindegyik esetben az *en* betűképnek kellene lennie. A Japán Posta viszont egykor közel egy évtizedig (1938–1947) bélyegein szerepeltette a latin betűs *EN* betűképet az arab szám után (*1 EN*, *10 EN* stb. l. Nihon kitte katarogu 1991. Tokió, 1991. 103–4. vö. MIKAMI i. m. 2001. 206–7). Ez nem más, mint annak a jele, hogy a Japán Posta követte az 1937-es kormányrendeletben rögzített átírási módot, vagyis a *Kunreishiki*-t (azaz kormányrendelet stílust), amely közel állt a *Nipponshiki*-hez.

MIKAMI RYŪZŌ közgazdász több könyvében is foglalkozott a jen történetével, amelyekben a *yen* betűkép kérdésének is figyelmet szentelt (MIKAMI, ., i. m. 1989a. 191–201; uő., En no shakaishi. Tokió, 1989b. 126–41; l. még KIKUCHI YŪJI, En no kokusaishi. Tokió, 2000. 25–7), és újabb munkájában ezt részletesebben is tárgyalta korábbi nézetének módosításaival és kiegészítéseivel, jegyzetapparátus nélkül (Mikami i. m. 2001. 178–231). A japán közgazdász professzor inkább a *yen*, mintsem az *en* betűkép iránt táplál szimpátiát és nosztalgiát, és dicséri, hogy a Japán Bank következetesen használta és használja az előbbi betűképet (MIKAMI, ., i. m. 1989b. 132; uő. i. m. 2001. 204–205). Szerintünk ez elvetendő eszmefuttatás, amennyiben a japán szó latin betűs átírásával van dolgunk. Ha pedig az angol nyelvű feliratról van szó, a Meidzsi-korban, amikor Japánt a gyarmatosítás veszélye fenyegette, ez még érthető az akkori gazdasági és politikai körülmények között, de még most is vajon miért kell ezt szerepeltetni egy szuverén ország nemzeti valutáján? Több mint száz éves hagyomány megőrzéséről lenne szó? MIKAMI, aki hivatkozva többek között HEPBURN szótárára helyesen mutatott rá a *ye*-féle jelölés meglétére, a *yen* betűkép mögött a Meidzsi-kormány pénzügyi és külkereskedelmi ambícióját is látja. A közgazdász írja, hogy a japán kormány a szó kínai írásjegyének dél-kínai nyelvjárásos hangalakját – amely szerint *yan*-nak vagy *yen*-nek hangzott – tudatosan azzal a szándékkal választotta, hogy a Kelet- és Délkelet-Ázsiában szétszórtan élő kínaiak számára is, akik gazdasági erőkké kezdtek, test- és életközeli legyen a japán jen (mindenekelőtt az 1 jenes ezüstérme), és így Keleten – beleértve a szigetszórókat is – tért hódítson, kiüzve onnan az uralkodó mexikói dollárt. MIKAMI véleménye, aki legutóbbi könyvében a szóban forgó kínai nyelvjárással kapcsolatban megnevezi a hakka nyelvet (MIKAMI i. m. 2001. 226–7; l. még UŐ., i. m. 1989a. 198–9; UŐ. i. m. 1989b. 139), túl bonyolulttá teszi a problematikát. A kínai írásjegy ejtése a hakka nyelvjárások egyike

szerint [jæn], a másik szerint pedig [jɛn] (MASHIMOTO MANTARŌ, Hakkago kiso goishū. Tokió, 1972. 83), így ezeknek az angolos átírása *yen* lehetne, de úgy véljük, hogy a *yen* betűkép születésének gazdasági és kínai nyelvjárási vonatkozásai alig vannak, és egyszerűen a japán szó latin betűs átírásának kérdésével van dolgunk.

7. Végül, de nem utolsó sorban térjünk rá a kérdés magyar vonatkozásaira. Közel harminc évvel ezelőtt KUBÍNYI LÁSZLÓ (MNY. 1973: 92–100) a „Japán szavak írása a magyarban” című cikkében, amely jól érzékeltette a problematikát, sorait a következő mondatokkal kezdte: „Mostanában mind több japán szó, főként tulajdonnév kerül bele magyar szövegekbe. Ennek közvetettebb oka az, hogy Japán a földkerekség harmadik ipari és gazdasági hatalmává fejlődött a múlt évtizedben, közvetlenebb oka pedig az, hogy sűrűsödtek a Magyarorszáig és Japán közti érintkezés szálai”. Kétségtelen, hogy ma a szálak sokkal szorosabbak és erősebbek lettek, és a magyar nyelvész szavai most minden bizonnyal még aktuálisabbak: „A japán neveknek és közszavaknak a magyar sajtótermékekben, filmcímekben vagy filmszövegekben való leírásában eléggé nagy a zűrzavar, nagyobb, semminthogy szót ne érdemelne”.

A II. világháború előtt a magyar nyelv nem rendelkezett a nem latin betűket használó nyelvek tulajdonneveinek, szavainak egységes és következetes átírásának szabályzatával. A távol-keleti nyelvek közül elsőként a kínai nyelvvvel kapcsolatban született meg az átírási szabályzat 1952-ben. Közel három évtized után 1981-ben látott napvilágot a „Keleti nevek magyar helyesírása” című szótárszerű könyv (főszerk. LIGETI LAJOS. Bp., 1989.), amely nemcsak a kínai, hanem sok más nem latin betűket használó nyelv átírási szabályzatát is tartalmazza egy-egy szójegyzékkel együtt, amelyben az adott nyelvben előforduló fontos neveket, szavakat ábécé sorrendben sorolja fel. Minden magyarul író tollforgató így tanácsért fordulhat ehhez a hasznos kiadványhoz, amelyben a japán nyelvvvel kapcsolatos rész is megtalálható. Ez a rész, amelyet az alábbiakban egyszerűen „A japán nevek magyar helyesírása”-nak nevezünk, néhány szó kivételével általában helyes útbaigazítást kínál. Az alábbiakban azonban e kivételes szavak közül mindenekelőtt a *jen* szóval és az ezzel kapcsolatos kérdésekkel foglalkozunk azzal a szándékkal, hogy némi adalékot szolgáltatassunk a valamikor a XXI. században megjelenő magyar etimológiai szótár vonatkozó címszavához, s ugyanakkor esetleg a japán nevek magyar helyesírásának kérdéséhez is. Sem a TESz., sem pedig az EWUng. ugyanis nem említi meg a *jen* szót, FARKAS VILMOS azonban a „Kínai, a kínaival összefüggő japán eredetű nemzetközi és vándorszavainkról” (Nyr. 1989: 482–90) című, etimológiai tárgyú, szótárszerű írásában címszóként vette fel a *jen* szót. Írásából idézzük azt a részt, amely a szó magyar anyagban való előfordulásait sorolja: „*yen* (1885: MagyLex. 16: 270; l. még 1897: PallasLex. 16: 1092; 1904: Radó 181; 1930: Csorba 231), *jen* (1895: PallasLex. 9: 903; l. még 1937: PHLex.528)”. FARKAS, aki szerint a magyarba elsősorban a német közvetítette a szót, a japán *en* alakról is említést tesz ugyan, de nem tér ki a betűképbeli eltérés kérdésére, amellyel fentebb foglalkoztunk.

A következőkben a témánk szempontjából fontos részt idézzük „A japán nevek magyar helyesírása”-ból. „Egy tokiói egyesület, az 1885-ben alapított *Rómadzsikai* (‘Latin Betű Társaság’) rendszere, az ún. *rómadzsi* (‘latin betű’, tkp. ‘római írásjegy’) bizonyult a leghasználhatóbbnak; egy 1886-ban megjelent szótár, a rómadzsit alkalmazó első kiadvány szerzőjéről ezt az írásmódot Hepburn-féle rendszerként is emlegetik... A japán nyelvi elemek magyar helyesírásában a japán nyelv Hepburn-rendszerű átírását vesszük alapul... A japán átírásainkban szereplő, magyar hangértékük szerint ejthető betűk a magyar ábécé sorrendjében: *a, b, c, cs, d, dz, dzs, e, é, f, g, h, i, j, k, m, n, o, ó, p, r, s, sz, t, u, ú, v*. Átbetűzéseinkhez tudni való, hogy a Hepburn-rendszerben *c* helyett *ts*; *cs* helyett *ch*; *dz*

helyett *z*; *dzs* helyett *j*; *j* helyett *y*; *s* helyett *sh*; *sz* helyett *s*; *v* helyett *w* található; s a magánhangzók hosszúságát a betű fölé írt vízszintes vonal jelzi. A Hepburn-rendszertől eltérőleg *z* helyett *dz*-t használunk, hogy a valóságos kiejtést pontosabban adjuk vissza. Átírásunkban a hagyományos kana-szótagok, a katakana- és hiragana-jelek mai kiejtésével, hagyományos és ma szokásos sorrendjében: *a, i, u, e, o; ka, ki, ku, ke, ko; sza, si, szu, sze, szo; ta, csi, cu, te, to; na, ni, nu, ne, no; ha, hi, fu, he, ho; ma, mi, mu, me, mo; ja, (ji), ju, (je), jo; ra, ri, ru, re, ro; va, (vi), (vu), (ve), (vo)*” (i. m. 503). A most idézett sorokkal kapcsolatban először is meg kell jegyeznünk, hogy a *rómadzsi* alatt általában a latin betűk értendők, és az elnevezés nem vonatkozik speciálisan egy latin betűs átírási módra, jelen esetben a Hepburn-rendszerre. (HABÁN JENŐ is „A japáni írás rendszere” című írásában, amely a Távol-Kelet-ben [1. 1936: 99] jelent meg, azt írja, hogy e folyóirat „szintén ezt az úgynevezett Rómaji [Róma + dzsi: betű] írásmódot követi”.) Az idézett sorokból azt kell gondolnunk, hogy a Hepburn-rendszer alatt HEPBURN szótárának 1886-os 3. kiadásában alkalmazott írásmód értendő, amelyet „A japán nevek magyar helyesírása” követ. Azonban láttuk már, hogy a *Hepburn-rendszer* terminus kétértelmű, és manapság azt a változatot is röviden így hívják, amelyet 1908-ban kicsit módosítottak és kisebb változtatásokkal jelenleg is használnak, és amelyben már nincsenek meg a *kwa, gwa, ye* és *wo* betűkapcsolatok. Tehát úgy véljük, hogy itt vagy maga az eljárás, vagy az elnevezés helyesbítésre szorul.

Attól függetlenül, hogy „A japán nevek magyar helyesírása” az ún. Hepburn-átírás melyik változatát vette alapul – bár a későbbit kellene, hogy átvegye –, ezzel összeegyeztethetetlen elemek is megfigyelhetők. Szembe ötlük az, hogy a magyaros átírásban a két – *ja*- és *va*- – sor betűképei eltérést mutatnak a Hepburn-rendszerű átírásától, sőt a zárójeles alakokról [(*ji*), (*je*), (*vi*), (*vu*), (*ve*), (*vo*)] nem találunk külön magyarázatot. Bizonyos, hogy a feloldásuk a következő: *i* vagy esetleg *ji*; *e* vagy esetleg *je* stb. Igaz, hogy a II. világháború után, tehát az új kanahasználat bevezetése után is találkozunk olyan latin betűs Ötven szótag táblázattal, amely a módosított Hepburn-rendszer (*Hyōjunshiki*) szerint készült, és hasonlóságot mutat „A japán nevek magyar helyesírása”-ban felsorolttal: *ya, (y)i, yu, (y)e, yo; wa, (w)i, (w)u, (w)e, (w)o* (TSUKISHIMA HIROSHI, Kokugogaku. Tokió, 1964. 98; l. még HIRAI i. m. 284; vö. KOIZUMI i. m. 211). Figyelembe veendő, hogy ez azzal a megjegyzéssel van ellátva, miszerint a zárójelben lévők a nem standard nyelvi ejtések, de azt hozzá kell tennünk, hogy itt is kifogásolható a zárójelek használata, mert nem egyértelmű. Csak annyit jegyünk meg, hogy a *Hyōjunshiki*-átírásban a szóban forgó két sorban a következő kanajelek átírásai szoktak szerepelni: *ya*-sor: *ya, (i), yu, (e), yo*; *wa*-sor: *wa, (i), (u), (e), (o)*, vagy leginkább a zárójeles helyeket teljesen üresen hagyják (Nihongo hyakka daijiten. Szerk. KINDAICHI HARUHIKO – HAYASHI OKI – SHIBATA TAKESHI. Tokió, 1988. 350; SEELEY i. m. 206). „A japán nevek magyar helyesírása” összeállítóinak inkább ehhez az eljáráshoz kellett volna folyamodni a félreértések elkerülése végett. Ha a régi kanahasználat nyomán – nagyjából a XX. század közepe előtt – íródott szót, mondatot akarnánk átírni a transliteráció (átbetűzés) alapján, amely bizonyos korlátok között lehetővé teszi az eredeti íráskép visszaállítását, akkor segítségünkre lehetnének a *vi, ve* és *vo* betűképek –, amelyeknek kanajelei a legutóbbi kivétellel gyakorlatilag nem használatosak a mai Japánban –, de akkor is még zavaróak a *ji, je* és a *vu* betűképek, amelyeket szintén el kellett volna törölni, ha nincs dolgunk a nyelvjárási formák vagy új idegen szavak magyaros átírásával. (Vö. a japán kormány 1991. január 28-i közlönyét a jövevényszavak írásmódjáról. Ez a kanajelek főleg olyan kombinált használatáról szól, amely eredeti idegen szavak – helynevek, szeménynévek – megközelítőbb kana átírásául szolgál, és eddig hivatalosan nem alkalmaztak. Ezeknek a latin betűs átírásáról ugyan nem esik szó, de köztük megtalálható két katakanajel olyan kombi-

nált használata is, amely *i*-ből és utána egy kisméretű *e* katakanából áll (イエ), és amelynek latin betűs átírásaként *ye* lenne várható.) Sem a Hepburn-rendszerű átírás, sem pedig „A japán nevek magyar helyesírása” nem az efféle szókészlet átbetűzése céljából született, nem is beszélve a japán nyelv régi emlékeiről. Talán ebből is kiviláglik, hogy a magyar *jen* névalak – ugyanúgy, mint a *yen* – nem az ededeti japán *en* szó transzkripciója vagy tulajdonképpeni átírása. Más szóval a *jen* magyar betűkép nem az 1946 előtt érvényben volt kanahasználat szerint írt kana íráskép (*we+n*) transliterációja – amelynek hangértéke koronként változott (*wen > jen > en*) –, hanem a szó Kamakura- és az Edo-kor közti időszakban meglévő hangértékének magyar átírása. Természetesen nem erről, hanem csupán a német vagy angol betűkép átvételéről van szó, és amaz erőltetett értelmzésünk, amely egyébként más vonatkozásban helyénvaló lenne, már túllő a célon.

„A japán nevek magyar helyesírása”-nak tájékoztató bevezetése végén ez áll: „Néhány szabálytalan, de kiadványainkban már meghonosodott átírást megőrünk a hagyományos formában *Japán, Tokió, banzáj, gésa*”. Ami a *gésa* szót illeti, a szójegyzékben zárójelbe téve a *geisa* forma is szerepel, amely a Hepburn-stílusú átírásnak magyaros változata: „(geisa) *lásd: gésa*”. Itt a „*lásd:*” feloldása: „utalás helytelen névalakról helyesre (címszó zárójelben)”. A *banzáj* szót is megemlíti a szójegyzék, ahol azonban a Hepburn-rendszerű átírásból kikövetkeztethető magyaros változat nem szerepel, amely *bandzai* lenne. Ez vajon azt jelentené, hogy a *geisa* névalak is – mégha nem is ajánlott – használatos, a *bandzai* (esetleg *banzai* a Hepburn-átírásban) forma pedig nem használatos a magyarban? A következő címszó is említést érdemel: „dzsiudzsicu *sp; lásd dzsúdzsucu*”. A kettőspont nélküli *lásd* arra mutat, hogy „névváltozat, utalás az ajánlott névalakra”. Bár a *dziudzsicu* forma hagyományosnak tekinthető a magyarban, a japán szó átírásaként viszont nem elfogadható (SENGA: MNy. 2003: 193–205, 310–23). Hasonló kérdések merülnek fel szónkkal, a *jen*-nel kapcsolatban is, amely szintén szerepel a szójegyzékben. Hihető lenne, hogy a *jen* a japán szó Hepburn-féle átírásának magyaros változata. Azonban ez csak részben fedi a valóságot. Ezzel kapcsolatban megemlítendő, hogy ebben a szójegyzékben háromféle *Edo* szerepel külön címszóként: *Edo*¹ *hn*; ma: Tokió – *Edo*² *f* – *Edo*³ *kor*; *vō* Jedo. Az első helynév, a másik folyónév, a harmadik pedig egy korszak neve. A *vō* itt névváltozat jelölésére szolgál, de a japánban a három sem kiejtésben, sem pedig írásban nem különbözik egymástól, így nem szükséges a hármat külön-külön felsorolni, sőt következésképpen nem igaz, hogy csak a korszak nevének van *Jedo*-féle latin betűs névváltozata. A *Jedo* címszónál pedig ez áll: „*Jedo kor; lásd Edo*”³. A fentebb elmondottak fényében világos, hogy a *jen* szó is az olyan hagyományos magyar formák közé sorolandó, mint a *Japán, Tokió, banzáj* és *gésa*, pedig a *jen*-nek az úgymond helyes latin betűs átírásos névalakja az *en*, amelyet egyébként HEPBURN szótárának 3. kiadásában szerepeltet címszóként, ahogy a *yen*-t is. Ami a *Jedo* formát illeti, amely manapság nem használatos, esetleg régi magyar sajtótermékekben fordulhatott elő, ahogy a *Yedo, Yeddo* stb. is más latin írású nyelveken íródott régi anyagokban (l. HASHIMOTO i. m. 1966: 351–2). Egyébként a mai angol szótárakban a *Yedo* (és *Yeddo*) címszó szerepel Tokió korábbi nevéként, az *Edo* címszónál pedig egy nigériai népcsoport és nyelv fordul elő (l. pl. Webster’s New World Dictionary of the American Language. Second College Edition. New York, 1986.).

Érdemes arra törekednünk, hogy „A keleti nevek magyar helyesírása” című kézikönyvet útmutatásul véve írjuk az a keleti neveket, ezáltal hozzávetőlegesen megtartva eredeti kiejtésüket, de a gyakorlatban ezt nagyon nehéz kivitelezni, hiszen a japánul nem tudó tollforgatóknak előbb tudniuk kell azt, hogy az előttük lévő forrásanyagban található latin betűs átírások milyen rendszer szerint születtek. (HAJDÚ MIHÁLY „Általános és magyar névtan” című könyvének japán személynevekről szóló lapján [Bp., 2003. 169]

például a nevek nem egységes, hanem több átírási rendszer szerint átültetett alakban fordulnak elő.) Bár általában nagyrészt a Hepburn-rendszerben kerülnek közlésre, ők még sincsenek könnyű helyzetben. Például vessünk egy pillantást a „Világirodalmi lexikon” című nagy vállalkozásra, amelyben a japán írókról szóló szócikkek is találhatók, és a japán szavakat a Hepburn-rendszerű átírásban közlik. Most csupán a *T*-vel kezdődő szócikkeket nézzük át (15. kötet, 1993.), amiből kiderül, hogy a cikkek írója több hibát követ el a japán szavak átírásában. Feltűnő, hogy nemegyszer kihagyja a nyújtóhangjeleket (l. pl. *ruijushō* 19 → *ruijūshō*, *ukiyo-zoshi* 26 → *ukiyo-zōshi*, *Rikyu* 65 → *Rikyū*, *Shinkeiko* 71 → *Shinkeikō*, *Shogekijo* 111 → *Shōgekijō*, *Shugaishō* 587 → *Shūgaishō*, *Shun'yo* 593 → *Shun'yō*, *Kenjiro* 94 → *Kenjirō*, *Junreikiko* 594 → *Junrei kikō*, *Taisho* 594 → *Taishō* stb.); kihagyja a magánhangzójeleket (*Dadaisto* 62 → *Dadaisuto*, *Ejpto* 589 → *Ejiputo*); a szótaghatárjelölést hol alkalmazza, hol nem (*In'ei* 125. Vö. *Junichirō* 123 → *Jun'ichirō*, *Kenyūsha* 245, 593 → *Ken'yūsha*); a családnév és az utónév sorrendje néhány esetben fordított (*Ōhide Tanaka*, *Kurō Yoshida*, *K. Oka* 70 → *Tanaka Ōhide*, *Yoshida Kurō*, *Oka Kazuo*); s egyéb hibák is vannak (*Aitu* 589 → *Aizu*, *Futsutsu* 589 → *Futtsu*, *Ichirō* 594 → *Iichirō*, *Hototogishu* 328 → *Hototogisu*, *O fukuro* 111 → *Ofukuro*, *ōtte* 593 → *ōte* stb. stb.). Ezen szerencsétlen jelenség miatt – amely tulajdonképpen nem a latin betűs átírások problématikájába tartozik, és a szócikkek megbízhatóságának rovására megy – természetesen nem javasolt ezeket a hibás átírásokat alapul véve a japán neveket magyarosan átírni. Ezek, valamint a fentebb itt-ott érintőlegesen említett példák alapján is talán könnyen elképzelhető, hogy gondos utánajárás és körültekintés nélkül alig lehetséges véghez vinni a japán – és talán más keleti – nevek helyes magyar átírását.

Mindenesetre elsősorban magának Japánnak kell rendet teremtenie a japán nevek latin betűs átírásának kaotikus helyzetében (sok probléma merült fel például mostanában az útlevelekben feltüntetendő személynevek latin betűs átírási módjaival kapcsolatban), amelynek részletes tárgyalása jelen írásunk keretein kívül esik. Ilyen körülmények között előfordulhat, hogy maguk a japánok sem képesek rögtönzéssel egyik vagy másik írásmód szerint „helyesen” átírni szavakat vagy neveket. Noha az ISO (The International Organization for Standardization) 1989-ben elfogadta a *Kunreishiki* (*Kunreisiki*) írásmódot a japán nyelv átírására (ISO 3602), ez sem belföldön, sem pedig külföldön nem váltott ki kellő visszhangot, szemben a kínai *pinyin*-féle átírási móddal, amelyet 1982-ben fogadott el az ISO (KITTA HIROKUNI, *Nihon no rōmaji undō* [a szerző átírása szerint: *Nippon no Rōmazi-undō*] 1582–1990. Tokió, 1992. 124), és amely egyre erőteljesebben kezd tért hódítani a nemzetközi szakirodalomban is.

SENGA TORU

The word *yen* and what surrounds it

In 1871, the Japanese government introduced a new currency whose name has ever since been represented as *yen* in most languages spelt in the Latin alphabet, even though the name of the currency is pronounced [en] in Japanese. The sound value of the Chinese character (*kanji*) 圓 (円), respectively of the *kana* symbols 圓, 円, used to be [wen] that subsequently changed into [jen] in the Kamakura period, and then in the Endo period, sometime in the 18th century, into [en]. Thus, there is no obvious linguistic reason why in the late nineteenth century (and ever since) the name of the currency should be transliterated as *yen*. However, the language manuals and dictionaries published in those days retained *ye*-type transliterations of *a*-, *ya*- or *wa*-line syllables with an *-e* nucleus – whose phonemic value was, and is, uniformly /e/ –, with special regard to the 1867 first edition of James Curtis Hepburn's Japanese–English dictionary in which *e*-initial Japanese words

do not figure at all, such items being represented as *ye*-initial. For chronological reasons, the word denoting the new currency does not occur in that dictionary, although the system of transliteration employed by Hepburn allows one to reconstruct the spelling *yen*, a form that does actually occur as an entry in the second edition of 1872. In the third edition of 1886, following the transcription system elaborated in 1885 by *Romajikai* (Romanisation Club), all *ye*-initial words were written as *e*-initial, except that both *en* and *yen* occur as separate entries, though Hepburn himself exceptionally preferred *yen* over *en*. On Japanese banknotes, *yen* made it début in 1872, in an English environment (*HUNDRED YEN*, *TWO YEN*, etc.). The shape – considered as an English form – is acceptable; yet it is difficult to understand why the Bank of Japan (Nippon Ginkō) persists in using the Latin-letter inscription e.g. *NIPPON GINKO 5000 YEN* on the banknotes it issues.

TORU SENGÀ